

Kvinnosaksfrågan omkring år 1430

JANKEN MYRDAL*

Stockholms universitet

En kvinnas dominans positivt skildrad

De flesta historieintresserade har nog sett bilder från den handskrift som här skall behandlas: en ogift kvinna som mördar sitt nyfödda barn, fästepar tar varandra i hand, och så vidare. Den har beteckningen B 68 och finns på Uppsala universitetsbibliotek, Carolina. Dess text är Landslagen, och eftersom denna i sig inte hade någon Kyrkobalk hämtades en sådan från landskapslagarna – här Östgötalagens. Handskriften har således använts i Östergötland. Dess datering är 1430.¹

Bilderna bär på budskap som tidigare inte observerats. Dessutom innehåller handskriften en rad andra viktiga upplysningar, och den kommer därför att ägnas en särskild publicering.² Här skall i första hand några av bildernas kulturhistoriska innehåll diskuteras.

Jag börjar med bilden till Giftermålsbalken. Handskriften är upplagd så att efter ett första uppslag med två bilder inleds varje balk med en bild över en hel sida som ansluter till innehållet. Denna bild visar en kvinna och en man. De är välsituerade, säkerligen tillhörande samhällets toppskikt. Mannen har en kort, pälsbrämad kappa, kvinnan har en

* Professor samt forskare vid Ekonomisk historiska institutionen

1. I dateringen på sista sidan står att handskriften "completus est", år 1430. Lite olika dateringar har föreslagits men den korrekta framlades redan 1956 i ett opublicerat manus av Per Gustaf Hamberg, *Skandinaviska lagillustrationer från medeltiden*, Handskriftsavdelningen, Uppsala universitetsbibliotek. Hela handskriften är tillgänglig på följande adress: <<http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:alvin:portal:record-73176>> 6/11 2017.

2. Denna essä är en del av ett projekt där jag gått genom illustrerade handskrifter, främst laghandskrifter, i Sverige jämfört med de nordiska samt även tyska och franska illustrerade laghandskrifter. Mitt projekt är också en del av ett större handskriftsprojekt på Kungl. biblioteket och Carolina. Handskriften B 68 ägnades ett särskilt symposium den 12/10 2017 och uppsatserna skall publiceras i en kommande bok. Båda projekten och symposiet stöddes av Riksbankens Jubileumsfond och Kungl. Vitterhetsakademien.

BILD 1. Giftermålsbalken. Uppsala universitetsbibliotek, B 68, f 35v.

lång klänning, med antydd urringning. Han har en hatt med ett stort tygsjok, ett gehäng. Sådana hattar var en statusmarkering. Kvinnans hår är inte bart men hon har inte heller täckande huvuddok.³ Det kan vara en trolovningsbild, men kanske snarare visar det paret då äktenskapet ingås då hon har delvis täckt hår.

De tar varandra i hand. Det är en del av ceremonien, och en markering av frivilligheten. Det är inte ett brudköp mellan släkter, utan ett

3. Kläderna i just denna bild har kommenterats av Lena Liepe, *Den medeltida kroppen: Kroppens och könets ikonografi i nordisk medeltid* (Lund 2003) s. 159.

handslag mellan de två som skall gifta sig, eller gifter sig.⁴ I kombination med fästegåvor ansågs trolovning rättsligt bindande, med en rad konsekvenser. Exempelvis barn som kom till under fästningen betraktades som laggift hustrus barn med arvsrätt.

Hon håller ut lillfingret. I dag markerar en sådan gest en viss förnämhet. Medeltida belägg är svårare att hitta. När lillfingret används exempelvis bland munkar med tysthetslöfte, med utvecklat teckenspråk, betyder det ofta något litet.⁵ I denna handskrift förekommer det ytterligare en gång, i en bild av kungen. Troligen avses förfining.

En betydelsebärande gest är att hon lägger sin andra hand på hans arm (de tar varandras högra händer och hon lägger sin vänstra hand på hans högra arm). Detta är en vänlig dominansgest. I dag kallas den ibland för politikergesten. Medeltida motsvarigheter finns. I en tysk illustrerad lagtext, "Sachsenspiegel", från 1300-talets första hälft finns en motsvarande gest där den som dominerar lägger båda sina händer om den andres vid handslaget.⁶ Med gesten kan den underordnade ge sig under den överordnade, inte sällan knäböjande.

Inte nog med att kvinnan gör en dominansgest, hon står dessutom till höger om mannen. I normala fall står mannen till höger, och hon på hans vänstra sida. Exempelvis i en berömd laghandskrift från Norge, den som kallas "Hardenberg", från 1340-talet, står mannen till höger och dessutom höjer han sitt pekfinger i en för att markera tal snarast lärande gest. Trolovnings- och bröllopsscener är också vanliga exempelvis i handskrifter av den kanoniska rätten, och i dessa står mannen nästan alltid till höger.⁷

4. K. R. V. Wikman, "Bröllop", i *Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid* 4 (Malmö 1957) sp. 306–317.

5. Gestiken är en egen forskningsgren. För allmänna översikter se Betty Bäuml, & Franz Bäuml, *Dictionary of worldwide gestures*, 2:a uppl (London 1997) och Desmond Morris, *Bodytalk: The meaning of human gestures* (New York 1994). Rörande teckenspråk i Vadstena kloster i Sverige, se Per-Axel Wiktorsson, "Medeltida teckenspråk: Två handskrifter från svenskt område berättar", i Per-Axel Wiktorsson (red.), *Texter och tecken från svensk medeltid* (Uppsala 2012) s. 73–96.

6. Karl v. Amira, *Die Handgebärde in der Bilderhandschriften des Sachsenspiegels* (München 1905).

7. Den norska handskriften är publicerad i faksimil: Magnus Rindal & Knut Berg (utg.), *King Magnus Håkonsson's laws of Norway and other legal texts: Gl. kgl. saml. 1154 fol. in the Royal library, Copenhagen* (Oslo 1983). Illustrering av kannonisk rätt, dock endast Gratianus men omfattande mer än 150 manuskript, finns i Anthony Melnikas, *The corpus of the miniatures in the manuscripts of Decretum Gratiani* 1–3 (Rom 1975), se exempelvis hans diskussion i band 3 s. 916.

Kvinnan i den här bilden är alltså dominerande, och säkerligen av högre börd. Bilden visar detsamma som den berömda bilden av Gabriel De la Gardie, där hans lägre börd än den kungligt befryndade hustrun markeras genom att han står på ett lägre trappsteg. Det finns andra bilder där kvinnans högre börd markeras. Sådana finns både i den kanoniska rättssamling som kallas Gratianus samt i "Sachsenspiegel", där detta markeras med attribut som omger kontrahenterna – men dessa bilder anknyter till lagtexten. I Giftermålsbalken i den svenska Landslagen finns inget som handlar om detta.

Medeltida bilder av kvinnlig dominans har ofta en negativ innebörd och handlar om den onda kvinnan som förtrycker sin man.⁸ Här finns inget sådant, bilden har i stället en positiv laddning. Minspelet skall inte övertolkas men konstnären är relativt skicklig och mannen ser kanske en aning bekymrad ut när han betraktar sin blivande hustru med hennes bestämda mun. Mellan paret spirar en växt, säkerligen inte ditsatt av en tillfällighet. Den symboliserar sannolikt deras avkomma.

Bilden, med dess i huvudsak positiva laddning och avsaknad av direkt koppling till lagtexten annat än som illustration av giftermål, kan ha ett samband med den som beställt handskriften. I så fall handlar det om ett specifikt äktenskap, där det funnits en bördsskillnad mellan kvinna och man.

Jag övergår därmed till att några av dessa bilder innehåller en diskussion och även ett ifrågasättande av kvinnans underordning. Jag skall sedan återvända till om detta kan ha haft ett samband med den bild jag just behandlat, och då försöka identifiera handskriftens beställare.

Kvinnans underordning ifrågasätts

En ofta publicerad bild visar ett arvsskifte, i inledningen till Ärvdabalken. Man ser en man till vänster och en kvinna till höger. Paret är väl klädda med vida ärmkåpor och långa snabelskor. Kvinnan har en pälsbrämad kjol, han har kort rock med skärp enligt tidens mode för frälsets män. Mellan dem finns en kanna av koppar eller tenn och ett högt laggat träkärl, en smörkärna. Han pekar på båda föremålen och hon pekar på kannan. De har var sitt språkband och dessa korsas. Det är en intensiv

8. En utförlig redovisning av det medeltida bild- och textmaterialet finns i Kerstin Rodin, *Onda kvinnor och oregleriga hustrur: En etnologisk studie av kontroversiella kvinnobilder* (Uppsala 1984).

BILD 2. Ärvdabalken. Uppsala universitetsbibliotek, B 68f 43v.

diskussion som pågår. Han säger "Giv mig kannan, du kan ha kärnan". Hon protesterar "Kannan är bättre". Hon har ett band kring uppsatt hår, eller en mössa med gehäng, och därmed är håret täckt så hon markeras som gift. Men det är inte ett äktenskapsgräl som visas utan två syskon som grälar om arvet. Att den ena är en kvinna, systemen markeras genom att hon tilldelas en smörkärna, ett starkt kvinnligt laddat föremål.

I Ärvdabalkens inledande raden står: "Dör bonde eller husfru och leva barn efter dem, son och dotter, då ärve son två lotter och dotter tredjedelen". Sonen ärver alltså dubbelt så mycket som dottern. Det märkliga i

bilden är att denna orättvisa kommenteras och ifrågasätts. Systemen vågar säga att hon också vill ha de dyrare sakerna, och därmed markeras att det inte är självklart att brodern alltid skall ha det bästa.

Bilder av arv är inte ovanliga i laghandskrifter. I en svensk handskrift av Östgötalagen från mitten av 1300-talet står två sörjande, man och kvinna, bredvid en döende eller död man.⁹ Båda gör gesten för sorg, men huvudet lutat i handen. Att kvinnor över huvud taget fick arva var inte helt självklart och första paragrafen i Östgötalagen innehåller en argumentation kring detta. Möjligen betonas i bilden att det är både bror och syster som ärver.

I den äldsta illustrerade norska handskriften av Magnus Lagaböters Landslag, från 1300-talets början beskrivs de äktfödda barnens rätt. Bilden är i kapitlets första bokstav: ett "S". I den övre slingan ligger en avliden, i den nedre slingan står arvingarna, bror och syster. Hon har långt hår och förefaller vara ogift. Mannen pekar med höger hands pekfinger, kvinnan har sin högra hand lyft i en edsgest och den andra handen höjer hon med handflatan framåt. Hon accepterar lagens bestämmelse om att två döttrar skall ta lika mycket som en son. I den något yngre Hardenbergska handskriften visas i stället två män, en yngre och en äldre som har ett meningsutbyte. I de isländska handskrifternas kapitel om arv visas bröder.¹⁰

Bilder i handskrifter av den romerska rätten, *Corpus Iuris Civilis* visar ofta bilder av döende, testamenten och arvingar, men det finns ingen motsvarighet till det kvinnans ifrågasättande av arvsordningen som vi möter i B 68.¹¹

Det kan förefalla förvånande att en så grundläggande skillnad ifrågasätts – kvinnan fick lika rätt till arv som mannen i Sverige först i mitten av 1800-talet. Emellertid fanns olika principer i medeltida lagstiftning. Enligt Stadslagen hade hon lika arvsrätt (så som i europeisk stadsrätt),

9. Kungl. biblioteket B 50, f 56v. Denna handskrift är väl känd men denna bild återges sålän. I stället är det en dramatisk stridsscen och ett par bilder av kungen som brukar publiceras.

10. Den äldsta och i forskningen försummade illustrerade handskriften av Magnus Lagaböters landslag finns i Lund på universitetsbiblioteket med signum Medeltidshandskrift 15 (några sidor om Färöarna är ofta nämnda). Rörande de isländska laghandskrifterna är den bästa redovisningen fortfarande Halldór Hermannsson, *Icelandic illuminated manuscripts of the middle ages* (Köpenhamn 1935).

11. En utförlig illustration baserad på 17 manuskript av den romerska rätten, med flera bilder av arv och testamentsskrivning, finns i Friedrich Ebel, Gernot Kocher, & Andreas Fijal, *Römisches Rechtsleben im Mittelalter: Miniaturen aus den Handschriften des Corpus iuris civilis* (Heidelberg 1988).

och detta gällde sannolikt även i Småland. En sådan lika arvsrätt gällde också enligt romersk rätt, även om båda principerna tillämpades i Europa. Bilden från 1430-talet är således inte ett radikalt brott mot existerande rätt och ett förebud om vad som skulle komma långt senare. I stället pekar den ut en orättvisa i Landslagen där det fanns alternativ.¹²

Ifrågasättande av mannens överordning fortsätter i B 68, i en bild i Köpamålsbalken. En välbeställd kvinna står vid kramhandlarens bod – 1500-talstexten ovanför huvudet har inget med saken att göra. Hon tillhör samhällets överskikt, med sin tyrika och mönstrade klänning. Att hon är gift visas av den gröna hättan. Även köpmannen är välklädd med sin tätt åtsittande röda rock med slitsad och kort ärm. På huvudet bär han en hatt med ett gehäng, som även andra välbeställda i handskriften har. Han säljer dyrbarheter, hon har råd att köpa dem.

Hon ser arg ut och han verkar bekymrad. Klagar hon på någonting? Eller pekar hon bara ut vad hon vill köpa? Även handelsmannen pekar på sina varor. På sitt tygtäckta bord har köpmannen ett antal saker, och fler hänger på stången bakom honom. Sannolikt är vi inne i en bod. På bordet finns en ask, dolkar och mellan dem troligen ett spänne, samt tärningar av ben. På stången hänger ett halsband, en grön pung och något som ser ut som snören eller remmar.

Nästan alla bilderna i handskriften ansluter till lagtexten. Finns det någonting i lagen som beskriver kvinnor som handlar? Den enda paragrafen om kvinnor i Köpamålsbalken är 3:1 och det är den som illustreras. Där står att en hustru inte får handla för mer än ett öre utan sin mans vetskap. Köpet kan återkallas. En kvinna får således inte själv inköpa dyra varor.

De bådas gestik blir då tydbar. Hon pekar på de dyra varor som hänger på stången. Han svarar med att peka på de billiga bentärningarna. Hon pekar på pungen och radbanden. Han svarar, nej tyvärr, dem kan jag inte sälja till dig, jag kan bara sälja det billigaste jag har, det här.

Återigen är det en bild som ifrågasätter kvinnans underordning, och återigen är det en del i en pågående diskussion. I Stadslagen finns en motsvarande bestämmelse, och där står liksom i landslagen att barn och

12. Gerhard Hafström, *Den svenska familjerättens historia*, 7:e uppl. (Lund 1970) s. 113–123; för en jämförelse mellan nordisk och europeisk rätt, se Elsa Sjöholm, *Sveriges medeltidslagar: Europeisk rättstradition i politisk omvandling* (Stockholm 1988) s. 120–129. Gabriela Bjarne-Larsson forskar om dessa förhållanden och har bistått med synpunkter.

BILD 3. Köpmålabalken. Uppsala universitetsbibliotek, B 68 f 88r.

tjänare inte får köpa utan husbondens vetskap. Däremot är texten om begränsningen för kvinnan helt borttagen. I kommentarerna till översättningen skriver Åke Holmbäck och Elias Wessen om stadslagen att "detta /förbudet mot hustruns köp/ har, anmärkningsvärt nog, uteslutits i Stadslagen".¹³

I ytterligare en bild, mycket berömd, kan vi se en annan aspekt av denna diskussion. Högmålsbalken skildrar särskilt svåra brott, som ledde till livets förlust. Den inledande bilden visar en ogift kvinna, med

13. Åke Holmbäck & Elias Wessén, *Magnus Erikssons stadslag i nusvensk tolkning* (Stockholm 1966) s. 134; Hafström (1970) s. 55 om de varierande bestämmelserna om detta enligt landskapslagarna, men dock har alla någon form av begränsning av hustruns köpgillet.

BILD 4. Högmålsbalken. Uppsala universitetsbibliotek, B 68 f 114v.

utsläppt hår, som mördar sitt nyfödda barn. Hennes långa röda klänning, och snabelskorna visar att hon tillhör överklassen. Hon har en helt nedblodad dolk i högerhanden, som hon hugger i bröstet på det nakna barnet, samtidigt som hon håller ned barnet med vänsterhanden. Blodet skvätter över barn och klänning.

I språkbanden säger barnet: "Kära moder", vilket är en vädjan och visar samtidigt att den ogifta kvinnan är barnets mor. Kvinnan säger i det långa språkbandet: "Om jag unnar dig ditt liv, då kallas jag lösaktig kvinna (dravelskvinna)". Bildens placering i Högmålsbalken visar att om kvinnan upptäcks så blir hon avrättad.

Det märkliga är att kvinnan i bilden får förklara sig. Det är ett mord,

och det skildras som avskyvärt. Bilder av mord finns det fler av i laghandskrifterna. Men här får den unga kvinnan, mördaren, ordet och säger att samhällets normer kommer att döma henne om barnet får leva. Barnet visar att hon, en ogift ung kvinna, legat med en man. Det är den andra paragrafen i boken som illustreras "Om fader eller moder dräper sitt barn med vilja". I lagen finns ingen misskund. Kvinnan skall stenas till döds. I bilden har en situation framställts. Mordet skildras som hemskt, men orättvisan mot kvinnan antyds. Hon ensam blir anklagad när det är två som legat med varandra.

Handskriftens sammanhang och övriga bilder

Vem har utformat dessa bilder? Det är en skicklig konstnär som arbetat också med andra typer av konstverk. Illustrerade handskrifter i Sverige är så få att professionella konstnärer inte kunde specialisera sig på dem. Jag har inte kunnat identifiera andra konstverk från denna tid som kan ha utförts av denna konstnär; frågan kommer att ytterligare diskuteras i den utlovade publikationen.

Konstnären har haft en viss frihet, men då endast tillsammans med en beställare. Jag återvänder därmed till bilden av paret som trolovats, som kan vara relaterat till handskriften. När jag första gången publicerade en text om denna handskrift antog jag att handskriften hörde till lagmannen i Östergötland vid denna tid, Olof Ragvaldsson.¹⁴ Ett annat exempel på en illustrerad laghandskrift är B 172 på Kungl. biblioteket, där beställaren var Bengt Jönsson (Oxenstierna). Handskriften tillkom 1436–1437.¹⁵ Denna handskrift var säkerligen inspirerad av B 68 som gjordes bara några år tidigare. Sverige var ett litet land och en rikt illustrerad handskrift har visats upp för andra. Bengt Jönsson aspirerade på lagmansämbetet i Uppland som han också erhöll 1439–1440.

Så tillkommer detta med bördslighet i äktenskapet. Det var Roger Axelsson på Riksarkivet som satte mig på spåret. Olof Ragvaldssons mor var Elin (Helena) Bengtsdotter. Hon tillhörde en av de förnämaste ät-

14. Janken Myrdal, "Det medeltida Sveriges rikaste bildhandskrift", i Olle Ferm & Staffan Nyström (red.), *Bengt Jönsson (Oxenstierna) och hans värld: En samling studier* (Stockholm 2004) s. 343–448, där B 68 behandlas särskilt på s. 367–368, 447–448.

15. Janken Myrdal, Pia Bengtsson Melin & Olle Ferm, *Den predikande raven: Arbete, skämt och allvar i en medeltida illuminerad handskrift* (Lund 2006), om Bengt Jönsson som beställare s. 22–25. Frågan om Elin, Olof och deras arvingar kommer att utredas närmare av Kaj Janzon i publikationen efter symposiet 12/10 2017.

terna i Sverige. Den kallas i dag bland forskare för Aspenäsätten, efter sitt stamgods i Östergötland. I sin vapensköld hade dess medlemmar oftast en lejonörn. Olof Ragvaldssons far, Ragvald Philipsson som gifte sig med Elin, kom däremot från en uppkomlingsätt.¹⁶

Elins släkt hade varit lagmän i Östergötland under en stor del av 1300-talet. Under inbördeskrigets tid hade flera av dem ställt sig på kung Magnus och Håkans sida. Några av dessa flydde till Norge, men andra blev kvar under skydd av Bo Jonsson (Grip), som var syssling till Elin. Efter Bo Jonssons död 1386 var Elins farbror lagman en kort tid men sedan gled denna centrala position ur släkten. Att Elins son Olof blev lagman i Östergötland 1429 var således en återkomst, en slags triumf. Året efter var handskriften B 68 färdig.

Ragvald som var gift med Elin kom från en västmanländsk släkt där hans far var den förste som svingat sig upp till en högre position. Liksom Aspenäs-släkten var de trogna den gamla kungaätten, och detta var nog en av förutsättningarna för att Elin skulle gifta sig med honom. Han var riddare och nådde positionen som häradshövding i sina hemtrakter i Västmanland. Han dog tidigt och Elin var änka länge, liksom hennes mor som kom från en minst lika fin familj: de så kallade oäkta Folkungarna, det vill säga av kunglig börd (Bjälboätten).

Elins och Ragvalds äktenskap passar väl in på bilden av en högättad kvinna som gör en vänlig dominansgest, en markering av högre börd mot sin make. Om handskriften gjorts för Olof Ragvaldsson kan det ha funnits anledning att betona rötterna tillbaka till den berömda släkten som så länge haft lagmansämbetet i Östergötland.

Det finns då två alternativ. Antingen har Elin beställt handskriften åt sin son, och varit den som har påverkat bildernas utformning. Eller så är det Olof som beställt den. Elin var död i juni 1432, då det finns ett utförligt dokument över hennes arv och arvsdelningen efter henne. Det är Olof som låter upprätta detta dokument, tillsammans med en syster och arvingarna efter två systrar. Han talar om sin ”kära moder”, vilket givetvis är kutym. Han markerar att det hela sker efter lagboken, så att han får dubbelt så mycket som sina systrar – två systerdelar av fem.¹⁷ Elin

16. Släktutredningen baserar jag främst på Folke Wernstedt, *Äldre svenska frälsesläkter: Ättartavlor 1:1* (Stockholm 1957) och Huvudkartoteket för Svenskt Diplomatarium (SDHK) på Riksarkivet – med där angiven litteratur <<https://sok.riksarkivet.se/SDHK>> (26/10 2017). Jag har också rådgjort med Roger Axelsson och Kaj Janzon på Riksarkivet.

17. Riksarkivet, Pergamentsbrev 13/6 1432.

var mycket godsrik. Genom olika dödsfall hade hon ärvt både från sin egen släkt och från moderns.

Det förefaller omedelbart som att Elin är det troligare alternativet eftersom det är mera sannolikt att en kvinna argumenterat emot kvinnans underordning. Konstnären som Elin kommunicerat med var troligen en man, men han har då utformat bilderna efter önskemål. Det är i hög grad beställarens ideologi vi ser.

I slutet av 1431 eller början av 1432, då hon avled, har hon varit gammal, upp mot 70 år. Hon hade överlevt sin man och de flesta av sina barn. Hon bör ha varit född på 1360-talet. Hon var gift före mitten av 1380-talet, Olof och även andra av hennes barn har fötts på 1390-talet eller där omkring.

Jag återvänder därmed till handskriften för att se om det finns ytterligare ledtrådar. De övriga bilderna samlas kring fyra teman: arbetsliv, våld, politik och religion. Arbetet skildras i fyra bilder. Två av dem, i Jordabalken och Byggningabalken, beskriver landskapet och bonden: en åker omgiven av några hamlade träd; en bonde som står lutad mot en spade och gör ett skyddstecken för sina marker, hornstecket med pekfinger och lillfinger riktat nedåt. Två arbetsolyckor skildras i balkarna om sår och dråp av våda, båda med yxor inblandade. Att olyckor vid trädfällning och med skarpa verktyg var vanliga vet vi från andra källor.

Arbetskildringarna är intressanta eftersom de flesta laghandskrifter saknar sådana. Undantagen är denna handskrift och B 172. Båda tar upp detta i balkarna som behandlar agrara frågor, men i denna handskrift tas arbetet också upp som arbetsolyckor, medan andra laghandskrifter när de beskriver vådadråp exemplifierar med en man som går emellan vid ett slagsmål, exempelvis två handskrifter från 1300-talets senare del.

Bilderna om våld har ett intressant tema: de skildrar våld mellan fattig och rik. I andra laghandskrifter finns skildringar av våld mellan jämlikar som i exempelvis ett envig möter och hugger varandra. Här är det en fattig, med trasiga byxor, som med våld tränger in på en tomt, en fattig som hugger kniven i en rik för att denne gett honom en örfil. En rik yngling mördar en fattigare man med hugg på hugg. Även om det inte är en sympati för de fattiga som här framträder så är det åtminstone en förståelse för att våldet i samhället är relaterat till ekonomiska skillnader.

Handskriften har också en bild av en hängd, i Tjuvabalken. Detta är ett vanligt motiv både i nordiska och i kontinentala laghandskrifter. Här

bifogas ordspråket som säger att den som inte agas som ung får värre straff som vuxen. Motsvarande talesätt om agans roll finns i Låles ordspråksbok från 1300-talet.

Det finns två bilder med politisk anstrykning som skall behandlas kort. Den ena är i Kungabalken och avbildar troligen Erik av Pommern, den regerande kungen. Han sitter på en trebent stol och har lillfingeret utsträckt i den nyss nämnda gesten av förfining. Han är utstyrd med en rad insignier, inte bara krona och spira utan också en kedja om halsen, vilket är sällsynt bland de många kungabilder som finns i medeltida laghandskrifter i Sverige och övriga Norden samt i Europeiska laghandskrifter. I Språkbandet står att "åt denne är makt given".¹⁸ Bilden har tolkats som "lätt respektlös" mot kungen.¹⁹ Detta kan dock diskuteras.

Den andra samhällsrelaterade bilden finns i Rättegångsbalken. Det är en brutal samhällskritik eftersom en dömande man, en frälseman, står mitt i domscirkeln och säger till lagläsaren som sitter där med en lagbok: "läs så att jag får något". Den adlige frälsemannen gnuggar fingrarna i en även i dag använd gest. Bakom honom står en mängd soldater som ger tyngd åt hans krav. Lagläsaren säger "jag gör så". Bredvid står tingsmenigheten. Denna bild är värd en analys i sig, och i relation till tidens politiska debatt – med bakgrund i alla de övergrepp som skett under det sena 1300-talet.

Det religiösa då? Schlyter som publicerat alla svenska lagtexter karakteriserar stilen som "oordentlig" och påpekar att en mängd fel förekommer,²⁰ men Per-Axel Wiktorsson som gått genom stilen noga håller inte med. Första bladet har väldigt många skrivövningar. Efter att själva texten blivit klar har den kontrollerats och rubriker satts till.²¹

Det ligger i sakens natur att en laghandskrift i princip inte skall ha några avvikelser. Till skillnad från exempelvis översättningar, som på medeltiden närmast var parafraaser med många egna tillägg, måste lagen

18. Just detta språkband är präntat men troligen skrivet av samma hand som de andra. Handskriftens skrivare, med en huvudhand, kommer utredas av Per-Axel Wiktorsson i den utlovade publikationen.

19. Per Gustaf Hamberg, "Kungabilden i svenska laghandskrifter och några paralleller därtill", *Proxima Thule: Sverige och Europa under forntid och medeltid* (Stockholm 1962) s. 237.

20. Carl Johan Schlyter, *Samling af Sveriges gamla lagar 10, Konung Magnus Erikssons landslag* (Lund 1862) s. xxxi. Schlyter tror att dateringen tillfogats senare av annan hand, men detta är säkerligen felaktigt, vilket kommer att utredas av Per-Axel Wiktorsson i den kommande publikationen.

21. Jämför Patrik Åström, *Senmedeltida svenska lagböcker: 136 lands- och stadslagshandskrifter: dateringar och dateringsproblem* (Stockholm 2003) s. 71–72.

vara exakt avskriven. Små fel och utelämnanden förekommer, men väldigt sällan har de en genomgående tendens eftersom det skulle vara att förfälska lagen. I denna handskrift har tre paragrafer utelämnats, och de kan faktiskt ha med Elin att göra, då åtminstone en av dem utelämnar en bestämmelse om mannens överordning.²²

En egendomlighet med denna handskrift är att skrivaren, under rättandet av handskriften – för detta sker alltid med rött – har fört in en mängd små böner eller omnämmanden av Jungfru Maria. Särskilt i Kyrkobalken men också i övrigt i handskriften finns 14 instoppade åkallanden. Ofta står det "Maria hjälp". Den som kontrollerat handskriften, eventuellt skrivaren själv, är djupt religiös. Maria är den förlåtande, och dyrkan av Maria var stark under senmedeltid.

En av de få saker vi vet säkert om Elin Bengtsdotter är att hon var djupt troende, och två brev har bevarats där hon ger till kyrkliga institutioner: ena gången år 1413 till ett altare i Uppsala domkyrka, andra gången år 1421 till Vadstena kloster. Skrivarens religiositet är ytterligare ett argument för att denne arbetat åt Elin.

Det finns tre religiösa bilder, två av dem kända sedan tidigare. Den första finns i handskriftens början. Kristus sitter som den dömande och visar de som är förbannade ut till vänster, och de som är välsignade till höger. Han säger också till dem i språkbanden, på latin, gå fördömda, kom välsignade. Detta är en vanlig bild i laghandskrifter i hela Europa. Den andra kända bilden finns i början av Kyrkobalken. Det är en realistisk bild av en kyrka, och ansluter till balkens inledande text om hur en sockenkyrka skall byggas.

Dessutom finns en tredje, tidigare inte känd, bild på samma uppslag som den dömande Jesus. Sidan är helt uttraderad, men undersökningar med ultraviolett ljus och mikroskop visar att det är en bild av korsfästelsen, och liknande bilder förekommer i andra laghandskrifter. Till denna bild och varför den raderats återkommer vi i den kommande publikationen.

22. En paragraf som säger att mannen är hustruns målsägande efter giftermålet har utelämnats. Dessutom finns en utelämnad om tvist om hemgift efter giftermålet och en om pant som utelämnats. Elins hela morgongåva pantsattes efter giftermålet.

Sammanfattning

Medeltidsforskningen arbetar i hög grad med hypoteser och sannolikheter. Det finns därför anledning att sammanfatta huvuddragen i resonemanget.

Bilderna i B 68 innehåller ett ifrågasättande av delar av kvinnans underordning – att en systems arv är mindre än brödernas, att en kvinna inte har rätt att köpa dyra varor. Bilden av en ogift kvinna som mördar sitt barn låter henne säga till sitt försvar att hon kommer att betraktas som lösaktig. Denna tendens, som tidigare inte observerats, är essäns viktigaste fynd.

Bilden av trolovning eller bröllop visar en kvinna som befinner sig i en viss dominans mot mannen, och därför är hon troligen av högre börd.

Lagmannen i Östergötland kan ha varit ägare av denna prakthandskrift. Olof Ragvaldsson som var lagman vid denna tid hade en mor vars äktenskap passar in på beskrivningen av en högättad kvinna som gifter sig med en som inte har lika hög status. Detta leder till antagandet att antingen Olof eller hans mor Elin Bengtsdotter beställt denna handskrift och att bilden av trolovningen visar på den ätt som tidigare i ett århundrade innehaft lagmansämbetet.

Om den tillhört Olof Ragvaldsson tillsammans med att kvinnosaksfrågan lyfts fram skulle kunna tyda på att hans mor Elin Bengtsdotter haft ett inflytande över bildernas utformning. Ett indicium som stödjer detta är de religiösa elementen i laghandskriften, mera uttalade än i andra sådana, vilka kan kopplas till att Elin med gåvor ger uttryck för en aktiv gudstro. En sådan gudstro var dock vanlig. Olof själv utformar ett brev rörande arvet efter sin mor där broderns rätt, det vill säga Olofs rätt, att arva mer än systrarna starkt betonas och det anges att detta är enligt lagboken. Att lagboken har en bild där systemen ifrågasätter detta behöver inte motsäga att han i sitt agerande följer existerande lag.